

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА БАНДИТИЗМ

У статті розглянуто історичні аспекти розвитку кримінального законодавства України, що передбачає відповідальність за бандитизм (кінець XIX – початок XXI ст.).

Ключові слова: банда, бандитизм, організатор, співучасть, організована група, злочинна організація, стійкість, озброєність, напад.

I. Вступ

Бандитизм є одним із найнебезпечніших злочинів проти громадської безпеки. Враховуючи останні події в Україні, коли на тлі політичної та соціальної кризи у державі все частіше створюють організовані злочинні групи, часто озброєні, виникають незаконні воєнізовані формування, наявна велика кількість зброї, що на незаконних підставах знаходиться у володінні окремих осіб і рух якої дуже важко проконтролювати або відстежити, стає зрозумілим, чому збільшується кількість вчинюваних злочинів з використанням вогнепальної зброї, вибухівки, як окремими особами, так і озброєними злочинними угрупованнями. Функціонування в Україні банд, метою існування яких є вчинення озброєних нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, загрожує як громадській безпеці загалом, так і життю, здоров'ю окремих громадян та їх власності, перешкоджає нормальній господарській діяльності, що створює стан незахищеності суспільства від злочинних посягань. Усе це зумовлює необхідність вжиття з боку держави ефективних заходів, у тому числі й кримінально-правового характеру, спрямованих на протидію бандитизму. Але ефективність таких заходів навряд можлива без чіткого розуміння юридичної природи бандитизму, якого можна досягнути, у тому числі шляхом проведення історико-правового аналізу розвитку кримінального законодавства щодо відповідальності за цей злочин.

Проблемі кримінальної відповідальності за бандитизм присвячували свої роботи вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема М. І. Бажанов, О. Ф. Бантишев, Ф. Г. Бурчак, Р. Р. Галіакбаров, Н. О. Гуторова, О. С. Ємельянов, С. О. Єфремов, М. І. Загородніков, М. П. Карпушин, О. О. Кваша, А. П. Козлов, Г. А. Крігер, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, В. Я. Тацій, П. Ф. Тельнов, А. Н. Трайнін, М. О. Шнейдер та ін. Вчені розглядали як загальні проблеми кри-

мінальної відповідальності за бандитизм, так і окремі питання, зокрема, кримінально-правові та кримінологічні проблеми, пов'язані з визначенням кримінально-правових ознак складу бандитизму, його місця в системі кримінального законодавства, співвідношення з іншими злочинами, що вчинюються в організованих формах, а також поняття "банда". Безперечно, у працях зазначених авторів бандитизм та окремі питання щодо цього злочину піддавалися глибокому та всебічному дослідженню. Вони мають не тільки велике теоретичне, а й практичне значення.

Вивченню кримінально-правових і кримінологічних питань, пов'язаних з бандитизмом, свої роботи, виконані на рівні кандидатських дисертацій, присвячували І. В. Іваненко "Бандитизм: кримінологічне та кримінально-правове дослідження", І. І. Радіонов "Кримінальна відповідальність за бандитизм", Р. Л. Чорний "Бандитизм за кримінальним правом України" та В. В. Бедриківський "Кримінологічна характеристика та заходи запобігання бандитизму". На нашу думку, певна низка питань щодо відповідальності за такий злочин залишилась до кінця не вирішеною, а щодо інших – вчені займають різні позиції.

II. Постановка завдання

Метою статті є проведення історико-правового аналізу розвитку кримінального законодавства України щодо відповідальності за бандитизм.

III. Результати

У Кримінальному кодексі України (далі – КК), у Розділі IX „Злочини проти громадської безпеки” закріплено відповідальність за бандитизм, тобто організацію озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі. Але в історико-правовій літературі, науці та судовій практиці бандитизм розглянуто, здебільшого, як злочин проти держави, що має певний політичний відтінок.

Спроби криміналізації бандитизму, або описання тих чи інших його ознак можна знайти в багатьох національно-історичних правових пам'ятках: Руській правді, Статутах Великого Князівства Литовського, Архівах Коша Нової Запорозької Січі, Праві, за яким судиться малоросійський народ, тощо. Але більше уваги на той час приділено питанням співучасті у злочині.

У сучасному кримінальному законодавстві України бандою визначено озброєну організовану групу або злочинну організацію, що попередньо створена з метою вчинення кількох нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб або одного такого нападу, який потребує ретельної довготривалої підготовки (п. 17 ППВСУ "Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями" від 23 грудня 2005 р. № 13) [1, с. 450]. Тобто це різновид організованої групи або злочинної організації, якій притаманні, насамперед, загальні ознаки таких злочинних утворень, що вказані у ч. 3 та ч. 4 ст. 28 КК України. Отже, можна зазначити, що банда – це окрема особлива форма групової співучасті.

У 1845 р. введено в дію Укладення "Про покарання кримінальні і виправні Російської Імперії" (далі – Укладення), яке, перетерпівши певною мірою зміни у 1857, 1866 і 1885 рр., діяло до революції 1917 р. Оскільки на той час Україна перебувала під владою Російської Імперії, то норми цього законодавчого акту були чинними і на її території.

У зазначеному історико-правовому документі окремо виділялася така форма групової співучасті як зграя (шайка), але точного визначення цього поняття Укладення 1845 р. не давало. Спеціальні положення про зграю містив розділ 1 "О составлении злонамеренных шаек и пристанодержательств" гл. 3 Постанови "О нарушении общественного спокойствия, порядка и ограждающих оные постановлений", де докладно визначено види згаї і встановлено відповідальність їхніх учасників [2, с. 639]. Якщо детально проаналізувати ці положення, можна виокремити певні ознаки, що відрізняють зграю від змови (простої співучасті), а саме: 1) попередня згода декількох осіб на здійснення певного роду злочинів без попередньої визначеності окремих випадків та їх кількості; 2) наявність не менш трьох учасників групи; 3) мета, з якою створюється зграя, заборонена законом під страхом покарання.

Свого часу М. С. Таганцев охарактеризував шайку, відповідно до Укладення, як злочинне співтовариство, складене декількома особами для вчинення низки злочинів однорідних або різнорідних. А також виділив два види згаї: 1) зграя, утворена для вчинення одного або декількох злочинів, визначених

тільки в їхньому роді; 2) зграя, утворена для вчинення одного або декількох конкретних злочинів. Причому як особлива риса першого роду згаї виділялась попередня домовленість на вчинення злочину або злочинів, другого – організація злочинного співтовариства, тобто призначення головних осіб, розподіл діяльності між співниками, поділ вибутку відповідно до відомих усім учасникам правил тощо. Ця ознака відрізняє зграю другого роду від випадків вчинення злочину декількома особами за попередньою змовою [3, с. 638–639].

О. С. Жиряєв, М. С. Таганцев виділяли такі ознаки згаї того часу: 1) постійний характер спільноти (тобто – стійкість); 2) прагнення її членів займатися злочинною діяльністю як ремеслом, 3) невизначеність злочинів, які мали намір здійснити члени згаї. Вчинення злочинів зграєю розглянуто як обтяжуючу відповідальність обставина [3; 4]. О. Ф. Кістяківський зазначав, що зграєю або бандою є об'єднання багатьох осіб, які погодились скласти її з метою вчинення не стільки однорідного визначеного злочину, скільки цілого ряду однорідних чи різнорідних злочинів, заздалегідь не визначених у їхньому конкретному виді [5, с. 546].

Крім того у тексті Укладення 1845 р. було передбачено мету утворення згаї, а саме: 1) для розбоїв, підпалів, виготовлення або провозу фальшивої монети, кредитних і інших державних паперів; 2) для крадіжок або шахрайства; 3) для протизаконного провозу підакцизних напоїв, для провозу контрабанди, здійснення забороненої торгівлі, для підкупу чиновників або служителів якої-небудь частини керівництва [6, с. 24].

Ще одна особливість норм Укладення, які регулювали відповідальність за групові злочини, полягала в тому, що відповідальність засновників (організаторів) згаї, на відміну від інших її учасників, наставала вже за саме її утворення, незалежно від того чи вчинила створена ним злочинна група який-небудь злочин чи ні [7]. Тут можна провести паралель з положеннями ст. 255 "Створення злочинної організації" та ст. 257 "Бандитизм" сучасного КК України, оскільки особи підлягають кримінальній відповідальності вже за саме створення такої організації чи банди, незалежно від того, чи було ними вчинено якийсь злочин. Тобто, ще у 1845 р. правотворці усвідомлювали особливу суспільну небезпеку самого утворення злочинної групи, і необхідність не тільки боротьби з уже вчиненими нею злочинами, а й запобігання їхньої злочинної діяльності.

Як бачимо у тексті Укладення "Про покарання кримінальні і виправні Російської Імперії" від 1845 р. вже було багато вказівок на певні ознаки бандитизму в сучасному його розумінні, окрім однієї з найважливіших

обов'язкових ознак – озброєності. Точніше на цьому моменті окремо не концентровано увагу. Шайка могла бути як озброєною (що найчастіше і траплялося), так і ні. На кваліфікацію цей факт не впливав, хоча юристи того часу вказували на необхідність наявності цієї ознаки як обов'язкової для кваліфікації вчиненого як бандитизм (вчинення злочину зграєю). Якщо ж особа якимсь чином сприяла злочинній діяльності зграї, у тому числі й шляхом надання її учасникам зброї, вона несла кримінальну відповідальність відповідно до ст. 928 вказаного документу [7].

Аналізуючи норми Укладення, можна визначити такі характерні ознаки зграї: 1) кількісна ознака (під шайкою розуміють злочинну спілку, утворену декількома особами) [7]; 2) стійкість групи; 3) попередній зговір; 4) мета – злочинна діяльність загалом.

Можна сказати, що уперше на законодавчому рівні бандитизм як кримінально-правове явище закріплено лише на початку ХХ ст. у “Кримінальному укладенні” від 1903 р. Російської імперії. У цьому нормативному акті, що частково діяв і під час існування УНР, вже можна знайти перші, хоча й не дуже чіткі спроби виділити групові озброєні напади в окремий вид злочину, або окрему кваліфікуючу ознаку. Так, п. 6 ст. 454 зазначеного документа передбачає таку кваліфікуючу ознаку вбивства, як вчинення його “зграєю” [3], під якою того часу розуміли саме озброєну групу злочинців. Аналогічна кваліфікуюча ознака існувала щодо кваліфікації розбою та вимагання (п. 6 ст. 589 та п. 4 ст. 590) [3].

Після жовтневих подій 1917 р. питання про криміналізацію бандитизму стало особливо гостро. Така необхідність була продиктована, з одного боку, стримуванням спроб протидіяти новій політичній силі, з іншого – зростанням злочинності у зв'язку з економічною розрухою, інфляцією і голодом у державі.

На початку двадцятих років бандитизм в Україні набув особливо великого розмаху. Численні банди нападали на міста й села, грабували населення, нівечили транспорт, псували телефонні й телеграфні лінії, розкрадали врожай, зривали сільськогосподарські роботи тощо.

У зв'язку з цим РНК УРСР прийняв низку нормативних актів, направлених на боротьбу з цим суспільно небезпечним явищем: постанову “Про заходи по боротьбі з бандитизмом”; “Про боротьбу з бандитизмом” (1 лютого 1921 р.) [8]. В останньому документі наголошено на необхідності посилення відповідальності осіб, які надавали допомогу бандитам. У такому випадку, як правильно зауважив Р. Л. Чорний, у зазначених постановках йдеться про боротьбу з політичним бандитизмом, тобто із

представниками заможної частини селянства, яке не сприймало радянської влади і суспільно-політичних змін, які відбувались у той час в Україні [9, с. 22–23].

Вперше у радянські часи визначення бандитизму в Україні було здійснено в Постанові РНК УРСР “Про підсудність справ про бандитизм” від 1921 р. Бандитизмом визнавали викрадення, пошкодження, знищення майна або посягання на людське життя або здоров'я, вчинені одним або кількома особами з метою дезорганізації державної або господарської діяльності Радянської влади [9, с. 23].

У КК УРСР 1922 р. бандитизм та покарання за його вчинення має таке визначення: “Організація та участь у бандах (озброєних шайках) і організованих бандами розбійних нападах і пограбуваннях, нападах на радянські і приватні установи та окремих громадян, зупинення потягів і руйнування залізничних шляхів, однаково, чи супроводжувались ці напади вбивствами або пограбуваннями, чи не супроводжувались, карається вищою мірою покарання та конфіскацією всього майна з допущенням за пом'якшуючих обставин зниження покарання до позбавлення волі на строк не менше трьох років із суворою ізоляцією та конфіскацією майна” (ст. 76) [10]. Тобто окреслено досить широкі ознаки бандитизму, що, звичайно, мало певний політичний контекст, продиктований реаліями того часу.

Пособництво бандам і переховування банд та окремих їх членів, так само й приховання здобутого та слідів злочину, каралися тими ж санкціями до позбавлення волі на строк не менше двох років із суворою ізоляцією та конфіскацією майна. Кримінальну відповідальність за бандитизм було передбачено у розділі II КК УРСР “Злочини проти прядку управління”.

У подальшому, до введення в дію КК України 1960 р., у кримінальному законодавстві розрізняли два види бандитизму: політичний та кримінальний, що містилися, відповідно, у Розділі I “Контрреволюційні злочини” (ст. 54-2) та Розділі II “Злочини проти прядку управління. А. Особливо для союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління” (ст. 56–17) КК Української РСР 1927 р. [9, с. 24].

Під політичним бандитизмом розумілося: “Озброєне повстання або вторгнення з контрреволюційною метою на Радянську територію озброєних банд, захоплення влади у центрі або на місцях з цією ж метою, і, зокрема, з метою насильницької відмежувати від Союзу РСР і окремої союзної республіки, яку-небудь частину її території або розірвати укладені Союзом РСР з іноземними державами договори”. При цьому організаторами та ідеологами політичного бандитизму

вважалися контрреволюційні політичні партії, які в боротьбі з чинною владою спиралися на матеріальну та організаційну підтримку іноземних держав. Щось подібне спостерігаємо на сьогодні у Донецьку та Луганську, не говорячи вже про Крим.

Під кримінальним бандитизмом розумілося будь-яке злочинне діяння, вчинене бандою (групою злочинців, які перебувають між собою у змові з метою вчинення злочинів) із застосуванням вогнепальної або холодної зброї. Тобто політичний та кримінальний бандитизм розглядали як два різні, не пов'язані між собою злочини.

У роки Великої Вітчизняної війни задля посилення ефективності боротьби із злочинами, що посягали на особисте майно громадян, практикували застосування ст. 56-17 КК за аналогією. У Постанові Пленуму Верховного суду СРСР від 8 січня 1942 р. пропонувалось кваліфікувати як бандитизм крадіжки майна евакуйованих громадян за наявності особливо обтяжуючих обставин [11, с. 30].

У КК УРСР 1960 р. кримінальну відповідальність за бандитизм передбачено у ст. 69, що містилась у Главі першій “Злочини проти держави” (другий розділ глави – “Інших злочинів проти держави”). Відповідно до вказаної норми, бандитизм – організація озброєних банд з метою нападу на державні, громадські установи чи підприємства або на окремих осіб, а також участь у таких бандах та у вчинюваних нею нападах [12]. Таке визначення залишалось незмінним близько сорока років, і тільки у КК України 2001 р. бандитизм було віднесено до злочинів проти громадської безпеки, оскільки діяльність таких організованих злочинних об'єднань завдає істотної шкоди найважливішим сферам суспільного життя.

IV. Висновки

Бандитизм є одним з найнебезпечніших проявів організованої злочинності, що безпосередньо створює загрозу громадській безпеці. Дослідження історії розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за цей злочин свідчить про те, що формуванню сучасної кримінально-правової норми, яка передбачає відповідальність за організацію озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі, передували століття правотворчої діяльності.

Зграї або банди як специфічні форми групової злочинності були невід'ємною складовою державності в Україні як до революції, так і у радянські часи, і певною мірою їх характерні ознаки й негативні риси визначили поняття бандитизму в сучасному розумінні.

У кінці XIX та на початку XX ст. бандитизм на законодавчому рівні було віднесено до загальнокримінальної групової злочинності. Він скоріше

характеризувався корисливо-насильницькою спрямованістю.

Жовтнева революція 1917 р. і наступні події зумовили новий етап у розвитку кримінального законодавства України про бандитизм, надавши цьому злочину політичний характер.

В історичному розвитку кримінального законодавства України про кримінальну відповідальність за бандитизм починаючи з жовтня 1917 р. і по теперішній час слід виділити такі періоди:

Перший період (20-ті рр. – кінець 50-х рр. XX ст.) – здебільшого політичний бандитизм. У кримінальному законодавстві виділяють два види бандитизму: політичний та кримінальний, які, відповідно, було віднесено до “Контрреволюційних злочинів” та “Злочинів проти порядку управління”.

Другий період (60–90-ті рр. XX ст.) – кримінальний бандитизм. Його насильницькі дії за своїм характером носили особисто-корисливий та загально-кримінальний мотиви. У КК цей злочин віднесено до глави “Інші злочини проти держави”.

Третій період з 2001 р. – бандитизм є злочином проти громадської безпеки. Сучасний бандитизм не посягає на основи державного і суспільного устрою, тому його не можна назвати державним злочином.

Проведений історико-правовий аналіз розвитку кримінального законодавства України про відповідальність за бандитизм дає підстави дійти висновку: на сучасному етапі криміналізація бандитизму здійснена в такий спосіб, що вона загалом відповідає виробленій упродовж тривалого часу доктриною кримінального права принципам криміналізації цього суспільно небезпечного діяння, але певні проблеми кваліфікації цього злочину дотепер залишаються поза увагою законодавця.

Список використаної літератури

1. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. – 4-те вид., змін. і доп. – Київ : Видавничий дім “Скіф”, 2009. – 536 с.
2. Спасович В. Д. Учебник уголовного права / В. Д. Спасович. – Санкт-Петербург : Тип. И. Огрызко, 1863. – Т. 1. – Вып. 2. – 438 с.
3. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года. Издание Н. С. Таганцева. – Санкт-Петербург : Гос. тип., 1915. – 1125 с.
4. Жиряев А. С. О стечении нескольких преступников при одном и том же преступлении / А. С. Жиряев. – Санкт-Петербург : Типография Г. Лаакманна, 1850. – 270 с.
5. Кистяковській А. Ф. Общее уголовное право съ подробнимъ изложением началъ русскаго уголовного законодательства. Ч. общая / А. Ф. Кистяковській. – Київ : Типографія С. В. Шульженко. – 850 с.

6. Клименко Н. Ю. Уголовно-правовые и криминологические признаки форм соучастия: дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право" / Н. Ю. Клименко. – Саратов, 2002. – 196 с.
7. Уложение о наказаниях 1845 г. и Устав о наказаниях 1864 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum105/item795.html>.
8. О борьбе с бандитизмом: Постановление СНК УССР от 01.02.1921 г. // СУ УССР. – 1921. – №2. – Ст. 45.
9. Чорний Р. Л. Бандитизм за кримінальним правом України: дис. канд. юрид. наук / Р. Л. Чорний. – Київ, 2005. – 236 с.
10. Кримінальний кодекс УСРР (1922 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/1060/17/>.
11. Постанова Пленуму Верховного суду СРСР від 8 січня 1942 р. // Соціалістическа законность. – 1942. – №2. – С. 30–31.
12. Кримінальний кодекс України. Кодекс введено в дію з 01.04.1961 р.
13. Законом Української РСР від 28.12.1960 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0006.html.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2015.

Гаврилов Ю. Г. Историко-правовой анализ развития уголовного законодательства Украины об ответственности за бандитизм

В статье рассматриваются исторические аспекты развития уголовного законодательства Украины, предусматривающего ответственность за бандитизм (конец XIX – начало XXI вв.).

Ключевые слова: банда, бандитизм, организатор, соучастие, организованная группа, преступная организация, устойчивость, вооруженность, нападение.

Gavrilov Y. Historical and Legal Analysis of Development Criminal Law of Ukraine on Liability for Banditry

The article examines the historical aspects of the development of Ukraine's criminal legislation provides for liability for banditry (the end of XIX beginning of the XXI century).

One of the conditions of Ukraine as a democratic, European state law is the need to develop and improve the institutional framework of the fight against crime and especially organized. Protection of the rights, freedoms and interests of enterprises, institutions, organizations of various forms of ownership is becoming increasingly important in the period of formation and development in Ukraine market economy, and changes in social and legal policy. The activities of organized criminal associations cause significant harm to important areas of social life.

Banditry – this is one of the most dangerous forms of organized crime. Given the recent events in Ukraine, when the background of political and social crisis are increasingly being established organized crime groups in the state, often armed, having illegal militias, available in a large number of weapons that are illegally in the possession of individuals and the movement of which is very difficult to control or track, it becomes clear why increasing the number of crimes committed with the use of firearms, explosives, by individuals and armed gangs. Functioning in Ukraine gangs whose purpose is committing armed attacks on companies, institutions, organizations, or to individuals threatened with a social security as a whole, as well as life and health of individuals, their property, interferes with normal operations, creates a state of insecurity of society from criminal attacks. All this necessitates the adoption of effective measures by the state, including the criminal law, aimed at combating banditry. But the effectiveness of such measures is hardly possible without a clear understanding of the legal nature of banditry, which can be achieved, including, through the historical and legal analysis of the criminal legislation of the responsibility for this crime.

Key words: gang, robbery, organizer, complicity, an organized group, criminal organization, stability, armament, attack.